

Тарас ГОРБАЧЕВСЬКИЙ

кандидат історичних наук,

науковий співробітник відділу

«Центр дослідження українсько-польських відносин»

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9358-0443>

e-mail: horbaczewski.taras@gmail.com

ПОЛЬСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ (РОСІЙСЬКИЙ ЧИННИК)

У статті розглянуто питання отримання автокефалії Польською Православною Церквою (ППЦ) від Константинопольського патріархату у 1925 р., простежено роль уряду Другої Речі Посполитої та спротив Російської Православної Церкви в процесах набуття самостійності ППЦ. Виокремлено роль українського чинника в сприянні самостійницьким тенденціям церковного життя. Актуалізовано питання правових наслідків спроби надання повторної автокефалії Польській Автокефальній Православній Церкві (ПАПЦ) від Московського патріархату у 1948 р. Акцентовано увагу на провідній ролі промосковського вектору у житті ПАПЦ після Другої світової війни до сьогодення. Констатовано невизнання ПАПЦ створення Православної Церкви України (ПЦУ) у 2018 р. та синхронність дій з позицією Московського патріархату, а також неоднозначну позицію на російську агресію проти України.

Ключові слова: Польська Православна Церква, Польська Автокефальна православна Церква, Друга Річ Посполита, автокефалія, православ'я.

Особливості церковно-релігійного життя у Західній Україні у міжвоєнний період XX століття, повоєнний період у Польській Народній Республіці частково висвітлені науковцями України та Польщі (Горбачевський, 2015; Литвин, 2017; Борщевич, 2000; Саган, 2020; Drozd, 2000). Однак суспільна діяльність Польської Православної Церкви (від 1948 р. – Польська Автокефальна Православна Церква) потребує додаткового дослідження. Воєнні перипетії початку XX століття на європейському континенті та, як наслідок, Версальська система мирних договорів, до якої додався Ризький мирний договір 1921 р. між новоствореною Другою Річчю Посполитою та радянською Росією, узаконив нові кордони Польщі з етнічними землями українців та білорусів. Тож поруч з традиційно національною для поляків Римо-католицькою Церквою (РКЦ) значну кількість вірян об'єднала Польська Православна Церква (ППЦ). Адже значна кількість українців (близько 3 млн), білорусів (1 млн), російських мігрантів залишалися православними. Незначний відсоток серед православних налічували поляки, а швидше – полонізовані українці чи білоруси, литовці, чехи. Загалом на початку міжвоєнної доби XX століття на теренах Польщі налічувалося 1 411 православних громад (Саган, 2020).

Польський національний уряд, дбаючи про необхідність унезалеження Церкви від московського православного центру у ворожій державі, активно сприяв незалежницьким прагненням частини православних ієрархів (перш за все, українських) на шляху до автокефалії. Рішенням патріарха Московського і всієї Русі Тихона архієпископ Георгій Ярошевський (Jerzy Jaroszewski) був призначений тимчасовим екзархом Православної церкви в Польщі. На соборі єпископів, що відбувся на початку літа 1922 р., спершу – в Почаєві, де серед іншого розглядалися питання видання богослужбових книг та ведення проповідей українською мовою, провалений промосковськими силами, а потім – у Варшаві, з ініціативи уряду було проголошено автокефалію ППЦ (єпископи, які цей акт не підписали й покинули собор, були позбавлені кафедр) (Макарчук, 2016; Борщевич, 2000, с. 362). Паралельно з процесом набуття автокефалії Польське міністерство віровизнань виробило «Тимчасові Правила про ставлення Уряду Речі Посполитої Польської до Православної Церкви в Польщі», що склали юридичне підґрунтя для жорсткого контролю уряду за православними інституціями, оголошені в січні 1922 р. (Купранець, 1974, с. 62).

Проте замість очікуваної автокефалії московський патріарх Тихон у січні 1922 р. надав ППЦ лише «широку помісну автономію», а архієпископ Георгій був возведений в сан митрополита. Свою позицію патріарх мотивував тим, що «святі канони нашої церкви передбачають автокефалію для окремих самостійних народів. Коли б народ польський, що недавно здобув незалежність, був православним та просив для себе, то ми йому не відмовили б. Проте давати автокефалію для різноплемінних православних, що перебувають у польській державі в стані національних та релігійних меншин, не дозволяють нам ні здоровий глузд, ні святі канони» (Саган, 2020; Кабачій, 2023).

Вбивство митрополита Георгія промосковськими силами на початку 1923 р. не зупинило пошуку шляхів отримання автокефалії наступником Варшавської кафедри архієпископом Діонісієм Валединським (Dionizjusz Waledyński), що прикметно, чие обрання затвердив вже не московський патріарх, тоді фактично ув'язнений більшовиками, а Константинопольський – Мелетій IV (Μελέτιος). Польський уряд все активніше підтримував можливість отримання автокефалії не від Москви, а від Константинополя. Спеціальна комісія Константинопольського патріархату після ретельного розгляду наданих митрополитом Діонісієм документів установила, що «приєднання Київської митрополії до Московського патріархату відбулося внаслідок симонії (підкупу), а тому анулюється». Про це ж йшлося і в Томосі Вселенського патріарха: «Перше відокремлення від Нашого Престолу Київської Митрополії і православних митрополій Литви та Польщі, залежних від неї, а також прилучення їх до Святої Московської Церкви настало не за приписами канонічних правил» (Саган, 2020). Факт симонії, як і неканонічність приєднання Київської митрополії, ревно заперечувався Московським патріархатом і заперечується донині вже в рамках надання томосу Православній Церкві України. Російська церковна та радянська дипломатія активно протидіяли отриманню ППЦ Томоса з Константинополя. Всі Константинопольські патріархи, дотичні до схвалення і надання Томоса (Мелетій IV, Григорій VII (Πατριάρχης Γρηγόριος Ζ'), Константин VI (Πατριάρχης Κωνσταντίνος ΣΤ' Αράμπουλου)), зазнали різноманітного політичного

тиску (Саган, 2020). Все ж таки у листопаді 1924 р. патріарх Константинопольський Григорій VII видав Томос про автокефалію ППЦ, у складі якої було п'ять епархій – Варшавсько-Холмська, Віленська, Гродненська, Поліська (319 парафій) та найбільша – Волинська (680 парафій). Організовано діяльність Священного Синоду Церкви, який де-факто був недієздатним через несприйняття польської влади, яка всіляко толерувала РКЦ. Для залагодження національних непорозумінь між поляками та українцями і в боротьбі проти застосування офіційною Варшавою у 1930-х рр. ревіндикації митрополит Діонісій вимагав у влади проведення Всепольського православного собору, в підготовці якого узяв участь професор Іван Огієнко, в майбутньому митрополит ППЦ Іларіон (Білокінь).

З огляду на релігійно-політичну ситуацію та фактичний розрив з Московським патріархатом митрополит Діонісій наважився опублікувати Томос й супровідні документи лише 13 квітня 1925 р., після смерті Московського патріарха Тихона. Урочище проголошення автокефалії у Варшаві за участю представників Константинополя відбулося у вересні цього ж року в храмі Св. Марії Магдалини у Варшаві, що надало Томосу чинності (Православна церква, 2024). Текст документа зачитано у православних храмах Польщі. Серед усіх тогочасних помісних Православних церков ППЦ не визнав тільки Московський патріархат, розцінивши надання Томоса польським вірянам як втручання Константинополя у свої внутрішні справи, що значно загострило відносини двох православних патріархів (Миронович, 2010, с. 243–242). З точки зору Московської патріархії надання ППЦ автокефалії було неканонічним, адже на територію Польщі юрисдикція Константинопольського патріарха не поширювалась. Давня територіальна суперечка між РПЦ та Вселенським патріархом, яка велася ще з 1686 р. про приєднання Київської Митрополії до РПЦ, на той момент не мала юридичної сили, бо Московський патріархат посилався на канонічні правила щодо суперечки між церковними округами щодо кордонів, які зникають з 30-річним терміном давності. Черговим прикладом російської імперської реакції на спроби пошуку контактів з Константинополем є лист від патріарха Тихона, адресований митрополиту Діонісію у 1922 р.: «Для нас залишається незрозумілим, на основі яких канонічних правил частина Всеросійської Православної Церкви без згоди Помісного Собору могла стати незалежною» (Хомич, 2016, с. 37). У тому ж листі вимагалося надати повний звіт життєдіяльності ППЦ в структурі РПЦ від травня 1922 р. та фактичну відмову від отримання автокефалії. Згодом постать митрополита Діонісія в РПЦ була піддана критиці та публічному осуду. У рапорті-донесенні волинського священника Олексія Власика до Московського патріарха Алексія (Алексій І) від 24 червня 1944 р. йшлося про події надання ППЦ першої автокефалії: «Ставши на чолі Православної церкви в Польщі, митрополит Діонісій за допомогою польського уряду, домігся у Царгородського патріарха визнання очолюваної ним Церкви автокефальною. Дійсно, Царгородський патріарх особливим Томосом оголосив Православну церкву в Польщі автокефальною, незалежною від інших церков, і таким чином Православна церква на західних землях України і Білорусії була відірвана від Матері-Церкви – Московської» (Хомич, 2016, с. 37–38).

Після отримання автокефалії найважливішим актом, що регламентував відносини ППЦ з польською державою, став декрет президента Польщі Ігнація Мосці-

цького (Ignacy Mościcki) від 18 листопада 1938 р., який надав повне правове регулювання ППЦ (Православна церква, 2024).

Отже, 1925 р. ППЦ отримала та використала Томос про автокефалію від Константинопольського патріарха. передусім для майже 3 млн українців та 1 млн білорусів, які у 20-х рр. минулого століття опинилися у юрисдикції Польщі. Власних православних поляків було у межах соціологічної похибки – кілька десятків тисяч. Саме у цьому Томосі вперше офіційно задокументовано, що Київська митрополія опинилася у складі Московського патріархату «не за приписами канонів» (Церковне протистояння, 2023).

Наприкінці 1930-х рр. у Польщі проведено акцію «ревіндикації» на Холмщині й Підляшші. Її декларована мета була закрити храми, до яких ходить «мало вірних», проте фактично вона перетворилася на безжальне, в більшовицькому дусі, нищення старовинних православних церков, а в кращому разі їх закриття або перетворення на костели. Загалом розібрали понад сотню церков, каплиць (Кабачій, 2023; Верховинець, 1960, с. 56). Нацистська адміністрація в роки Другої світової війни сповна використала міжнаціональне та міжрелігійне протистояння між поляками-римо-католиками та українцями-православними, дозволивши українське шкільництво та повернувши деякі церкви у користування православних парафій. Найвідомішим був Собор Різдва Пресвятої Богородиці в Холмі, де єпископське служіння здійснював Іларіон Огієнко. Коли після відходу нацистів за Люблінськими угодами 9 вересня 1944 р. між Польщею та УРСР розпочався так званий обмін населенням, міжнаціональна ненависть досягла апогею, тож залишатися православним у Польщі в багатьох випадках стало небезпечним для життя. Православні церкви в низці місцевостей дійсно стали полишеними та повторно закритися прокомуністичною владою (Кабачій, 2023).

Влада ПНР після Другої світової війни вже не рахувалася з автокефалією ППЦ та в рамках уніфікованої церковної політики зі сталінським режимом змусила митрополита Тимофія Шреттера (Tymoteusz Szretter) написати покайного листа до Москви, у якому той визнав «тимчасовість і канонічну неповноту» ППЦ від 1924 р. визнану всіма православними Церквами, крім РПЦ. У відповідь патріарх Московський Алексій І зголосився надати автокефалію вже Польській Автокефальній Православній Церкві (ПАПЦ) і від Москви (Церковне протистояння, 2023). Однак польські православні вірогідно отримали лише «Акт про возз'єднання Польської Православної Церкви з Російською Православною Церквою і про дарування їй автокефалії». Цей Акт складався з тексту звернення делегації ПАПЦ до Московського патріарха і Синоду та Постанови патріарха й Синоду, в якій зазначено: «Після затвердження Собором єпископів Православної Російської Церкви автокефалії Польської Церкви Польська Церква обирає Главу своєї Церкви. До цього часу Польська Церква отримує устрій, що вимагається канонами для автокефалії». Самого Томосу не надано. Отже, Актом визначено, що цей документ мав підтримати Архієрейський собор РПЦ, і лише по тому ПАПЦ зможе обрати свого предстоятеля. Тобто фактично Акт був не правочинним документом про надання автокефалії, а швидше, декларацією намірів її майбутнього надання, після затвердження Архієрейським собором Московського патріархату. З огляду

на те, що жоден наступний Архієрейський собор Російської ПЦ не порушував це питання, а Синод до 22 листопада 1948 р. запитував думки єпископів через телеграми, процедура, встановлена Актом, не була дотримана. Фактично сьогодні РПЦ офіційного Томосу про автокефалію ПАПЦ не надали – були лише усні обіцянки і попередні підготовчі документи. Принаймні цей документ не було оприлюднено й обговорено з іншими помісними Православними Церквами. Відкликання Томосу (1924) Константинопольським патріархатом теж не було, тому ПАПЦ святкувала 90-річчя автокефалії у 2015 р. (Церковне протистояння, 2023). У 2024 р. відбулися урочистості з нагоди століття надання самостійності. Зрештою, ПАПЦ на своєму офіційному сайті не згадує автокефалію, надану РПЦ, пояснюючи події 1948 р. визнанням РПЦ автокефального статусу, наданого у 1924 р., але не проголошенням нової автокефалії (Jubileusz 100-lecia, 2024). Сучасна дослідниця Хомич Марина схильна перебільшувати значення цих подій, стверджуючи канонічну автокефалію та історичність моменту саме наданням автокефалії від Москви у 1948 р., посиляючись на деякі сумнівні джерела, в тому числі передрук у Москві праці А. Світич, К. Фотієва «Православная церковь на Украине и в Польше в XX столетии. 1917–1950 гг.» (Москва, 1997. 300 с.): «О другій годині дня 21 червня відбулась зустріч з патріархом Алексієм. Архієпископ Тимофій офіційно попросив благословення на автокефалію ППЦ та на прийняття її в канонічне спілкування з Руською Православною Церквою. У відповідь Московський патріарх сказав: «Беручи до уваги відмову Польської церкви від її неканонічної автокефалії, Святіший патріарх і Священний Синод відновлюють з нею канонічне молитовне і літургійне спілкування і дають їй право на повне самостійне керування». Таким чином, 22 червня 1948 р. ППЦ було надано канонічну автокефалію. Її проголошував спеціальний акт, який містив «Звернення делегації Польської православної церкви», а також «Постанову московського патріарха і Священного синоду». Від Московської патріархії документ підписали патріарх Алексій, митрополит Крутицький і Коломенський Миколай, архієпископ Дмитревський Віталій, єпископ Курський і Білгородський Нестор, єпископ Донецький і Ворошиловоградський Никон, єпископ Можайський Макарій. З боку Польської церкви під історичним актом свої підписи поставили архієпископ Білостоцький і Бельський Тимофій, єпископ Лодзький Георгій, протоієрей Михаїл Кедровий, протоієрей Євгеній Наумов, Микола Серебренников» (Хомич, 2016, с.44). Однак, як уже з'ясовано, самого Томосу не було надано.

Практика примусу входження в структуру РПЦ різними завуальованими маневрами залишилася незмінною. Імперський московський православний центр за відновленої підтримки влади не гребував поглинанням національних Церков або підпорядкуванням їх власним інтересам. З того часу тривав період тісної «співпраці» керівництва ПАПЦ та комуністичної влади, де у кожній зі сторін були свої вигоди. Влада перетворювала церковних діячів на агентів та інформаторів, що здійснювали доноси на своїх же прихожан та колег. Серед завербованих опинився і теперішній очільник ПАПЦ Сава, в миру Михайло Грицуняк (Michał Hrycuniak), завербований у середині 1960-х під псевдонімом «Юрек». Про факти його співпраці із секретними службами Польської Народної Республіки розповів в інтерв'ю тижневику «Polityka» дослідник Павел Врублевський (Paweł Wrublewski). Нато-

мість ПАПЦ отримала можливість легального існування, зокрема в колишніх греко-католицьких храмах, особливо на Лемківщині. Окрім того, втративши мільйони вірних внаслідок депортацій населення та депортацій, ПАПЦ вже не спиралася здебільшого на українців і швидко колонізувалася, запровадивши проповіді та богослужіння польською мовою поруч із церковно-слов'янською (Кабачій, 2023).

Довоєнна ППЦ деякий час зберіглася у колах підтриманих польським урядом у вигнанні в Лондоні. Крім того, опубліковані документи Управління у справах релігій 1981 р., в яких містилися плани розвалу «неприєднаної» польської православної групи в Англії, що налічувала приблизно 200 осіб на чолі з двома єпископами, які зберегли євхаристійне єднання з Константинополем, – Матвієм Семашко (Maciej Siemaszko), Савою Советовим (Sawa Sowietow; помер у 1951 р.). Головну роль у реалізації цього проєкту у 2012 р. відіграв єпископ Сава, який як голова ПАПЦ сприяв перепохованню останків цих єпископів у Польщі, декларуючи парадоксальне правонаступництво ПАПЦ від ППЦ (Prochy arcybiskupa, 2012).

Розпад комуністичного блоку та демократичні зміни в Польщі наприкінці 1980-х рр. загалом не вплинули на політику ПАПЦ у національному питанні. Показувати приналежність до українського чи білоруського народів (окрім як належності до польської політичної нації) в рамках діяльності Церкви дозволяли собі не всі. Одним з винятків був владика Перемиський і Новосанчівський Адам (Олександр Дубець) (Aleksander Dubec), який в нових умовах відродження Української греко-католицької церкви (УГКЦ) розумів, що без проукраїнських кроків у єпархії він втратить левову частку вірян, схильних приєднатися до греко-католиків. Однак це, швидше, винятки. Здебільшого ієрархи ПАПЦ – противники єкуменічного діалогу з УГКЦ та ПЦУ. Серед них – архієпископ Холмський і Люблінський Авель (Андрій Поплавський) (Andrzej Popławski), який став яскравим речником проти визнання ПЦУ, називаючи її священників «рядженими хлопчиками». У 2019 р. він очолив делегацію польських православних до Москви, з нагоди 10-річчя патріаршої служби Кирила I (Патріарх Кирилл), де зустрічався з кремлівським очільником. У лютому 2022 р., вже після повномасштабного російського вторгнення в Україну, Авель їздив до Амману на організовану московським патріархом Кирилом зустріч представників Церков, які є противниками надання Томосу Україні. Дії єпископа Авеля спровокували відповідь православних українців у Любліні, організувавши окрему парафію св. Петра Могили поза ПАПЦ, що стало тривожним дзвіночком, який керівництво ПАПЦ проігнорувало, вперто продовжуючи лінію національної розмитості, «вірності канонам» і специфічних уявлень про єкуменізм (Кабачій, 2023).

Принциповою та співзвучною РПЦ стала позиція ПАПЦ у невизнанні ПЦУ: «Від імені Собору єпископів ПАПЦ, у відповідь на листи у справі автокефалії Церкви Православної в Україні, однозначно інформуємо, що Польська Автокефальна Православна Церква була і є за визнання повної самостійності – автокефалії Церкви Православної в Україні», про що говорив очільник церкви на Всеправославному Соборі на Криті. У канцелярії неодноразово наголошували на тому, що надання автокефалії має відбуватися відповідно до догматично-канонічних норм щодо цілої Церкви, а не групи розкольників. Очевидно, що до розкольників зарахували колишній

Київський патріархат та Автокефальну Церкву України, об'єднані в ПЦУ. Зазначалося, що ПАПЦ співпрацювала з іншими помісними церквами задля врегулювання церковно-релігійного питання в Україні. Водночас Собор єпископів ПАПЦ відповів на звинувачення у визнанні хіротоній розкольників, які були прийняті до лона Польської Церкви у 1990 р. з Російської Православної Церкви за кордоном РПЦЗ та з грецьких старостильників. Собор єпископів ПАПЦ пояснював, що вони наново висвятили розкольників та лише після цього прийняли їх у канонічну єдність. Однак жодних документів чи інших свідчень про це не відомо (Польська Церква, 2019).

«Залишити незмінною свою позицію щодо автокефалії Української Церкви, виражену в Соборних Постановах від 9 травня 2018 р. № 340, від 25 червня 2018 р. № 341 і від 2 квітня 2019 р. № 342, Польська Автокефальна Православна Церква не проти надання автокефалії Церкви в Україні на підставі догматично-канонічних норм для цілої Церкви, а не групи відступників-розкольників. Відступники від вчення Святої Церкви не можуть представляти здоровий церковний організм. Це порушує євхаристійну єдність всього Православ'я» (Бей, 2019). Наведена спільна позиція ПАПЦ з російським православ'ям насправді має і близьке бачення, адже Київська митрополія охоплювала і частину Польщі, тому в остаточному розгляді українського питання є і її інтерес: відновлення Константинополем Київської митрополії, до якої колись входили і польські православні, теоретично може спричинити зміну меж помісних Церков. По-друге, митрополит Варшавський Діонісій під час Другої світової війни ненадовго став предстоятелем УАПЦ, що підтверджувало спадкоємство та єдність з Київською митрополією. По-третє, в представників ПАПЦ збереглася образа на Філарета, який прийняв у спілкування декількох польських священників, чим вторгся у чужий канонічний простір. Тому польські православні ієрархи не заперечували можливість майбутньої автокефалії, але послуговувалися московськими наративами про розкольників та можливе визнання лише після повного об'єднання всіх православних в Україні (Бей, 2019).

У листопаді 2018 р. Собор ПАПЦ заборонив входити у будь-які літургійні зв'язки з ПЦУ. Таким чином, слова Сави про підтримку незалежнення стосувалися лише структур Російської православної церкви в Україні – Української православної церкви московського патріархату (УПЦ МП), яка сама після декларативного відмежування від Московського патріархату з початком повномасштабного російського вторгнення в Україну мала незрозумілий канонічний статус. Вважаємо, що до монополіста в православ'ї у Польщі ПАПЦ не дотягує, адже спроби заборонити неканонічні зв'язки з Київським патріархатом чи ПЦУ призводили до втрати парафії чи навіть монастиря, як це було у 2015 р. в Уйковичах біля Перемишля (Кабачій, 2023). Засновано парафію ПЦУ для тих, хто виїхав з України, також і в Кракові. Приклад Любліна, коли фактичний глава громади парафії св. Петра Могили Григорій Купріянович орієнтувався на відозви Патріарха Константинопольського Варфоломія та вітав його з уродинами, спонукав до роздумів симпатиків ПАПЦ. Фактично по всій Польщі можливі альтернативи для вірних та кліру ПАПЦ, яка зберігає шлях до полонізації обрядовості й орієнтації на Москву. Якщо ПАПЦ хоче бути дійсно впливовою структурою, то мала б орієнтуватися на новий імпульс з України, що волею війни прийшов до Польщі (Кабачій, 2023).

Щедрі фінансові вливання з Росії в ПАПЦ підтвердили журналістські розслідування. У грудні 2021 р. представники «Росатома» відвідали керівництво ПАПЦ, які тримали інформацію про ці зустрічі у таємниці. Під головуванням виконавчого директора Єгора Скопенка (Егор Скопенко) делегація відвідала православний жіночий монастир у Грабарці та монастир у селі Злешани. Делегацію супроводжував співробітник Відділу зовнішніх церковних зв'язків Московського Патріархату Андрій Хошев (Хошев Андрей). Після візиту росіян до Польщі в українських ЗМІ з'явилася інформація, що «Фонд підтримки християнської культури та спадщини» надав Польській Православній Церкві великі кошти (понад 1 млн євро). «Gazeta Polska» не отримала жодного коментаря від митрополита Сави, а Білостоцько-Гданська єпархія спростувала отримання коштів. «Gazeta Polska» встановила, що російський фонд, спонсорований «Росатомом», пожертвував кошти на завершення будівництва та внутрішнього розпису варшавської церкви св. Софії Премудрості Божої, яка належить до ПАПЦ. Крім того, у квітні 2021 р. російське державне телебачення показало документальний фільм про Польську православну церкву. Головним оповідачем у фільмі є митрополит Варшавський і всієї Польщі архієпископ Сава. «Gazeta Polska» нагадала, що, на жаль, серед тих, хто не визнав законності ПЦУ, є Польська православна церква, яка однозначно стоїть на боці Московського патріархату (Гавришак, 2022).

Проведена 2022 р. в Білостоці білбордова кампанія «Православні – не росіяни» мала двоякі наслідки та показала, наскільки у польському суспільстві діяльність православної Церкви ототожнюється з московським православ'ям, а спроби заперечити це не мають достатнього підґрунтя (Православна Церква, 2024). Співпраця ПАПЦ з Московським Патріархатом морально стала обтяжливим фактом для польського суспільства.

Лист митрополита Сави до патріарха Кирила від 2 лютого 2023 р. з нагоди 14-ї річниці інтронізації підкреслював, що «ворогові віри не подобається стабільність Церкви і вона намагається її знищити. Наочно про це свідчить те, що сталося в Україні» і що «зло, яке нищить Божий церковний організм, буде знищене переможцем смерті і пекла». Лист викликав серед польської громадськості хвилю обурення. Зокрема, католицький публіцист Томаш Терліковський (Tomasz Terlikowski) написав: «Лист митрополита Сави до патріарха Кирила <...> є не тільки ганебним, але й абсурдним з теологічної точки зору. А його текст повинен не лише зацікавити польські спецслужби, але й виключити Саву з реального екуменічного діалогу». Релігійзнавиця Ева Голушко (Ewa Holuszko) 17 лютого у відкритому листі до польського митрополита визнала, що «на закиди, які ми чули від інших, ми не були в стані відповісти – бо нами опанував сором за те, що зверхник нашої Церкви, звертаючись до глави Московського Патріархату, який підтримує варварську і злочинну агресію російських військ на Україну, його вихваляє». Зрештою, на сайті ПАПЦ опублікували відповідь митрополита Сави, у якій він намагався довести, що його лист до Кирила – це формальний жест ввічливості, а Церква війну в Україні засуджує і «підтримує потребу незалежнення Православної Церкви в Україні». Наприкінці Сава написав, що в дусі прийдешньої прощеної неділі просить співвітчизників, братів і сестер у Христі вибачити його, грішного

(Кабачій, 2023). Однак це не завадило через рік у посланні на Великий піст відкрити питання «проявів діяльності сатани» в Україні, натакуючи на нібито переслідування православних християн і відбирання їхнього майна. Митрополит Сава заявив, що таким чином «світ, створений Богом, втратив свою первісну гармонію», тим самим припускаючи, що цю «споконвічну гармонію» в Україні створив Московський Патріархат. Така інтерпретація перетворила жертву на агресора, де Україна порушила право на релігійну свободу православних християн. Митрополит Сава вкотре ухилився засудити зло тисяч українських жертв і підтримку Московським патріархатом жаків війни (Православна Церква, 2024). Водночас ПАПЦ активно співпрацює з УПЦ МП, відіграє роль посередника для контактів з європейськими міжнародними організаціями. ПАПЦ підтримувала діяльність, спрямовану на розширення осередків УПЦ МП для українських біженців у Європі, у тому числі через переміщення священнослужителів. Фактично ці дії сприяли реалізації так званої стратегії гуманітарної політики за кордоном, прийнятої Росією у 2022 р., яка передбачала участь підконтрольних російській державі релігійних об'єднань у «боротьбі за культурний вплив» та «нейтралізації антиросійських настроїв» у Європі (Православна Церква, 2024).

Незважаючи на все, місцеві осередки ПАПЦ здійснювали харитативну діяльність допомоги українським біженцям. Православна спільнота Польщі з перших днів війни допомагала Україні. Православні Польщі за підтримки Американської православної церкви передавали гуманітарні вантажі в Україну. Доставленням «вантажу братньої любові і турботи» займався український благодійний фонд «ФАВОР». У складі гуманітарного вантажу переважно були продукти харчування тривалого зберігання, засоби гігієни та медикаменти (Як православні поляки українцям допомагають, 2022).

Отже, шлях історичного становлення та вибору для православ'я в Польщі ознаменувався створенням самостійної структури ППЦ з Томосом від Константинополя 1924 р. та урочистим проголошенням автокефалії 1925 р., яка не змогла забезпечити самостійність Церкви після Другої світової війни перед імперськими впливами комуністичного режиму. Створення лояльної Московському патріархату ПАПЦ 1948 р. забезпечило збереження структур Церкви та швидке відновлення в сучасній Польщі. Вважаємо, що тісний зв'язок з російськими церковними структурами маргіналізує ПАПЦ та викликає занепокоєння про її майбутнє в польському громадянському суспільстві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Білокінь, С. *Польська православна церква*. http://www.history.org.ua/?termin=Polska_pravoslavna.

Бей, І. (2019). *Квантове рішення ПАПЦ*. https://risu.ua/kvantove-rishennya-parc_n100827.

Борщевич, В. (2000). Політика Другої Речі Посполитої щодо Української Православної церкви на Волині. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, Вип. 7.

Верховинець, М. (1960). *На руїнах і пустелях далеких: Руйнація українських святинь у Польщі*. Пітсбург, США.

Гавришчак, Р. (2022). *Польська православна церква і гроші від Путіна. Таємний фонд «Росатома»*. <https://www.polskieradio.pl/398/7857/artukul/2894424,%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0-%D1%96-%D0%B3%D1%80%D0%BE%D1%88%D1%96-%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D0%BF%D1%83%D1%82%D1%96%D0%BD%D0%B0-%D1%82%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4-%C2%AB%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B0%C2%BB>.

Горбачевський, Т. (2015). *Римо-католицька церква у Львові в міжвоєнний період ХХ століття*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Кабачій, Р. (2023). *Православні храми у Польщі — чи мають вони «національність»*. <https://uainkrakow.pl/pravoslavni-hramy-u-polshhi-chy-mayut-vony-naczionalnist>.

Купранець, О. (1974). *Православна церква в міжвоєнній Польщі, 1918–1939. Записки Чина св. Василя Великого. Рим, серія 2, 31*.

Литвин, М. (2017). Церковно-релігійний чинник українських визвольних змагань першої третини ХХ ст.: на прикладі життя та діяльності митрополита Андрія Шептицького. *Східноєвропейський історичний вісник*. Вип. 2.

Макарчук, С. (2016). *Питання українізації православної церкви в громадсько-політичному житті Волині у 20-х роках ХХ ст.* <https://web.archive.org/web/20170906180717/http://church.net.ua/detalno/uapc/pitannja-ukrajinizaciji-pravoslavnoj-cerkvi-v-gromadsko-politichomu-zhitti-volini-u-20-khrokakh-khkchst.html>.

Миронович, А. (2010). *Православная Церковь в Польше в XX столетии. Православная Церковь в Восточной Европе. XX век / пер. с фр.; под ред. К. Шайо*. Киев: Дух і Литера.

Польська Церква підтримує Українську автокефалію – офіційна заява. (2019). <https://web.archive.org/web/20200805101544/https://cerkvarium.org/novyny/pomistni-tserkvy/polska-tserkva-pidtrimue-ukrajinsku-avtokefaliyu-ofitsijna-zayava>.

Православна Церква у Польщі: залежність від Москви є викликом для безпеки польського суспільства, — розмова з д-ром Павлом Врублевським. (2024). https://risu.ua/pravoslavna-cerkva-u-polshchi-zalezhnist-vid-moskvi-ye-viklikom-dlya-bezpeki-polskogo-suspilstva--rozmova-z-d-rom-pavelom-vrublevskim_n147203.

Саган, О. (2020). *Польська автокефальна православна церква*. https://vue.gov.ua/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%B5%D1%84%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0.

Хомич, М. (2016). *Польська автокефальна православна церква у 1945 р. – на початку ХХІ століття: інституційний розвиток та культурна діяльність: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук*. Львів.

Церковне протистояння з поляками – через Москву? (2023, 26 січня). *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3659684-cerkovne-protistoanna-z-polakami-cerez-moskvu.html>.

Як православні поляки українцям допомагають. (2022). <https://www.youtube.com/watch?v=i9Qm5EJQpYQ>.

Drozd, R. (2000). *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989)*. T. I. Słupsk-Warszawa.

Jubileusz 100-lecia samodzielności Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. (2024). <https://www.orthodox.pl/jubileusz-100-lecia-samodzielności-polskiego-autokefalicznego-kosciola-prawoslawnego>.

Prochy arcybiskupa Sawy powróciły do Polski. (2012). <https://web.archive.org/web/20130217012401/http://ekai.pl/diecezje/warszawska/x62127/prochy-arcybiskupa-sawy-powrocily-do-polski>.

REFERENCES

Bilokin, S. *Polska prawosławna tserkva*. http://www.history.org.ua/?termin=Polska_prawoslawna (in Ukrainian).

Biei, I. (2019). *Kvantove rishennia PAPTs*. https://risu.ua/kvantove-rishennya-papc_n100827 (in Ukrainian).

Borshcheych, V. (2000). Polityka Druhoi Rechi Pospolytoi shchodo Ukrainskoi Pravoslavnoi tserkvy na Volyni. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Lviv. Vyp.7. (in Ukrainian).

Verkhovynets, M. (1960). *Na ruinakh i pusteliakh dalekykh: Ruinatsiia ukrainskykh sviatyn u Polshchi*. Pitsburh, SSHa. (in Ukrainian).

Havryshchak, R. (2022). *Polska prawosławna tserkva i hroshi vid Putina. Taiemnyi fond "Rosatoma"*. <https://www.polskieradio.pl/398/7857/artukul/2894424,%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0-%D1%96-%D0%B3%D1%80%D0%BE%D1%88%D1%96-%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D0%BF%D1%83%D1%82%D1%96%D0%BD%D0%B0-%D1%82%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4-%C2%AB%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B0%C2%BB> (in Ukrainian).

Horbachevskyi, T. (2015). *Rymo-katolytska tserkva u Lvovi v mizhvoienniy period XX stolittia*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Kabachii, R. (2023). *Pravoslavni khramy u Polshchi — chy maiut vony "natsionalnist"*. <https://uainkrakow.pl/pravoslavni-hramy-u-polshhi-chy-mayut-vony-naczionalnist> (in Ukrainian).

Kupranets, O. (1974). *Pravoslavna tserkva v mizhvoiennii Polshchi, 1918–1939. "Zapysky Chyna sv. Vasyliia Velykoho"*. Rym, seriia 2. t. 31 (in Ukrainian).

Lytvyn, M. (2017). *Tserkovno-relihiiniy chynnyk ukrainskykh vyzvolnykh zmahan pershoi tretyny XX st.: na prykladi zhyttia ta diialnosti mytropolyta Andreia Sheptytskoho*. Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk. Vyp. 2. (in Ukrainian).

Makarchuk, S. (2016). *Pytannia ukrainizatsii pravoslavnoi tserkvy v hromadsko-politychnomu zhytti Volyni u 20-kh rokakh XX st.* <https://web.archive.org/web/20170906180717/http://church.net.ua/detavno/uapc/pitannja-ukrajinizaciji-pravoslavnoji-cerkvi-v-gromadsko-politichomu-zhitti-volyni-u-20-khrokakh-khkhst.html> (in Ukrainian).

Myronovych, A. (2010). *Pravoslavnaia Tserkov v Polshe v XX stoletii. Pravoslavnaia Tserkov v Vostochnoi Evrope. XX vek.* Per. s fr.; pod red. K. Shaio. Kyiv: Dukh i Litera. (in Russian).

Polska Tserkva pidtrymuie Ukrainsku avtokefaliu – ofitsiina zaiava. (2019). <https://web.archive.org/web/20200805101544/https://cerkvarium.org/novyny/pomistni-tserkvy/polska-tserkva-pidtrimue-ukrajinsku-avtokefaliyu-ofitsijna-zayava> (in Ukrainian).

Pravoslavna Tserkva u Polshchi: zalezhnist vid Moskvyye vyklykom dlia bezpeky polskoho suspilstva, – rozmova z d-rom Pavelom Vrublevskym. (2024). https://risu.ua/pravoslavna-cerkva-u-polshchi-zalezhnist-vid-moskvi-ye-viklikom-dlya-bezpeki-polskogo-suspilstva-rozmova-z-d-rom-pavelom-vrublevskim_n147203 (in Ukrainian).

Sahan, O. (2020). *Polska avtokefalna pravoslavna tserkva.* https://vue.gov.ua/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%B5%D1%84%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0 (in Ukrainian).

Khomych, M. (2016). *Polska avtokefalna pravoslavna tserkva u 1945 r. – na pochatku XXI stolittia: instytutsiinyi rozvytok ta kulturna diialnist. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk.* Lviv. (in Ukrainian).

Tserkovne protystoiannia z poliakamy – cherez Moskvu? (2023, 26 sichnia). Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3659684-cerkovne-protystoanna-z-polakami-cerez-moskvu.html> (in Ukrainian).

Yak pravoslavni poliakyy ukraintsiam dopomahaiut. (2022). <https://www.youtube.com/watch?v=i9Qm5EJQpYQ> (in Ukrainian).

Drozd, R. (2000). *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989). T. I.* Słupsk-Warszawa (in Polish).

Jubileusz 100-lecia samodzielności Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. (2024). <https://www.orthodox.pl/jubileusz-100-lecia-samodzielnosci-polskiego-autokefalicznego-kosciola-prawoslawnego> (in Polish).

Prochy arcybiskupa Sawy powróciły do Polski. (2012). <https://web.archive.org/web/20130217012401/http://ekai.pl/diecezje/warszawska/x62127/prochy-arcybiskupa-sawy-powrocily-do-polski> (in Polish).

Taras HORBACHEVSKIY

*PhD in History, Research Fellow of the department
“Research Center Ukrainian-Polish relations”
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
National Academy of Sciences of Ukraine*

**THE POLISH AUTOCEPHAL ORTHODOX CHURCH
IN SOCIO-POLITICAL PROCESSES OF THE 20TH –
EARLY 21ST CENTURY (RUSSIAN FACTOR)**

The article examines the issue of obtaining autocephaly by the Polish Orthodox Church (POC) from the Patriarchate of Constantinople in 1925, traces the role of the government of the Second Polish Republic and the opposition of the Russian Orthodox Church in the processes of gaining independence of the POC. The role of the Ukrainian factor in promoting independent tendencies in church life is highlighted. The issue of the legal consequences of the attempt to grant autocephaly to the Polish Autocephalous Orthodox Church (PAOC) from the Moscow Patriarchate in 1948 is highlighted. Attention is focused on the leading role of the pro-Moscow vector in the life of the PAOC after World War II to the present. The PAOC's non-recognition of the creation of the Orthodox Church of Ukraine (OCU) in 2018 and the synchronism of actions with the position of the Moscow Patriarchate, as well as the ambiguous position on Russian aggression against Ukraine, are noted.

Keywords: Polish Orthodox Church, Polish Autocephalous Orthodox Church, Second Polish-Lithuanian Commonwealth, autocephaly, Orthodoxy.